

UDK: 343.918.1
343.51/.53:338.93

Kazensko pravna odgovornost podjetij in njihovih vodilnih delavcev

Skobir dr. Anton, okrožni javni tožilec, Ljubljana

Vsaka družbena ureditev si mora sestaviti ustrezen sistem odgovornosti za osebe, ki v tej družbi nastopajo kot nosilci pooblastil za opravljanje določenih družbenih zadev. Od učinkovitosti sistema odgovornosti je nedvomno odvisna tudi hitrost družbenega razvoja.

Ker pa v Jugoslaviji gradimo socialistično družbo, katere temelj sta družbena lastnina proizvodnih sredstev in samoupravljanje delovnih ljudi s temi sredstvi, je vprašanje oblik odgovornosti in njene učinkovitosti še toliko pomembnejše. Pomembnejše je predvsem zato, ker si v socializmu utiramo lastno pot, ko izkušnje drugih sistemov (kapitalističnega ali socialističnega z državnim upravljanjem) največkrat niso uporabne ali so uporabne le delno.

Družbeno samoupravljanje pomeni prenos odločanja o večini družbenih zadev od državnih organov na nešteta manjša ali večja samoupravna združenja. Uspešnega delovanja družbenega sistema na takih temeljih pa ni mogoče zagotoviti samo z ustreznimi idejno-političnimi in gospodarskimi koncepti, temveč morajo biti v ureditev vdolane take oblike odgovornosti, ki bodo omogočale čimbolj neposredno in demokratično odločanje delovnih ljudi o njihovem delu in življenju v okviru delovnih (ali širših družbenih) skupnosti, hkrati pa zagotavljale polno odgovornost vseh nosilcev družbenega odločanja.

Poleg splošno uveljavljenega pojma »družbena odgovornost« — pri tem mislimo predvsem na odgovornost, ki jo ugotavljajo državni organi — pa uporabljamo še pojem samoupravne odgovornosti, ki je v širšem smislu sicer tudi družbena odgovornost. Razloček med doslej obravnavano družbeno (ali pravno) odgovornostjo in samoupravno odgovornostjo pa je vendarle očiten. Pri ugotavljanju pravne odgovornosti in izrekanju kazni nastopata dve osebi. Prva je nosilec odgovornosti (posameznik ali pravna oseba) — torej tisti, čigar ravnanja ali opustitve so v nasprotju s pravnim redom oziroma družbeno koristjo; druga oseba (praviloma državni organ) pa to odgovornost ugotavlja in izreka ukrepe.

Pri samoupravni odgovornosti praviloma nimamo dveh oseb, temveč je v eni osebi združeno oboje: nosilec odgovornosti ali kršitve in uresničevalec odgovornosti, ki izreka sankcije.

Samoupravni odgovornosti smo v naših družbenih in političnih konceptih za prihodnost namenili odločilno vlogo. Tako smo tudi v Ustavi, in sicer v njenih temeljnih načelih (III), med drugim zapisali, da »s sredstvi za proizvodnjo v družbeni lastnini upravljajo neposredno delovni

ljudje, ki delajo s temi sredstvi v lastnem interesu in v interesu družbene skupnosti odgovorni drug drugemu in družbeni skupnosti...«.

Čim bolj si bomo torej prizadevali za tem, da zlasti v delovnih organizacijah ustvarimo neposredno samoupravljanje, ko bodo o vseh pomembnejših vprašanih dela in življenja odločali vsi člani delovne skupnosti družbenih subjektov, tem bolj se bo uveljavila samoupravna odgovornost v okviru samih oseb, brez neposrednega vmešavanja državnih organov.

Toda takšna idealna oblika samoupravljanja bo mogoča le takrat, ko bo zavest večine delovnih ljudi — članov delovnih skupnosti — tako visoka, da bo njihov lastni interes enak ali skoro popolnoma enak skupnemu družbenemu interesu. Tako družbo pa šele ustvarjamo in vsa naša prizadevanja naj bodo usmerjena k temu cilju.

Z vpeljavo samoupravljanja in z njim povezane samoupravne odgovornosti nosilcev samoupravnih funkcij smo v našo klasično pojmovanje odgovornosti vnesli nove sestavine; te dajejo odgovornosti bistveno drugačen pomen. Zato je zlasti v političnih krogih močno čutiti novo koncepcijo, po kateri se na odgovornost v družbenem samoupravljanju ne sme gledati le kot na razmerje človeka do družbenih vedenjskih norm, temveč kot na razmerje samoupravljalca do družbe, do nalog in pooblastil, ki jih opravlja v okviru družbene samoupravne skupnosti.

Odgovornost v družbenem samoupravljanju torej dobiva nove sociološke in s tem v zvezi tudi pravne zorne kote. Pri tem so izredno pomembna medsebojna družbena dogovarjanja zainteresiranih družbenih subjektov in samoupravno sporazumevanje delovnih organizacij o določenih skupnih zadevah. Taki dogovori in sporazumi polagoma nadomeščajo tako imenovano državno regulativo (zakone in druge predpise), ker prav tako vsebujejo pravila ravnanja in urejanja skupnih zadev. Dogovori ali sporazumi torej pomenijo medsebojno zavezo in medsebojno odgovornost za njihovo spoštovanje, hkrati pa tudi odgovornost pred družbeno skupnostjo.

Toda če bi glede družbene odgovornosti že zdaj ravnali tako, kot da imamo vedno in povsod opraviti z idealnimi samoupravljalci, in se opirali le na samoupravno odgovornost v okviru samih samoupravnih subjektov bi lahko zagrešili usodno napako. To bi se lahko v posameznih delovnih organizacijah izrodilo v nered in družbeno nedisciplino, pa tudi v zanemarjanje pglavitnih družbenih interesov.

Samoupravljanje z družbenimi sredstvi — ideal, h kateremu naj bi se nagibala vsaka družba — se lahko razvija le postopoma, skladno z zgodovinskimi silnicami delavskega razreda, konkretnimi družbeno gospodarskimi razmerami, predvsem pa v skladu z rastjo družbene zavesti vseh članov družbe. Od notranjih subjektivnih družbenih sil pa je predvsem odvisno, ali bo naraščanje družbene zavesti njenih članov hitrejše ali počasnejše. Tradicija stare družbene ureditve in drugi zdajšnji družbeni redi imajo pri postavljanju naše samoupravne družbene ureditve na delovne ljudi še vedno močan vpliv. To je tudi vzrok, da posamezniki ali organizacije pogosto kršijo družbene norme oziroma je njihovo ravnanje v očitnem nasprotju s širšimi družbenimi interesi, ki jih družba želi zavarovati s svojimi pravnimi pa tudi moralnimi normami.

Samoupravna odgovornost družbenih subjektov in njenih članov se torej ne sme spremeniti v družbeno neodgovornost oziroma neučinkovito odgovornost, ki bi v skrajni posledici lahko pomenila, da smo za vse kršitve družbenih in moralnih norm odgovorni sicer vsi, konkretno pa nobeden.

Samoupravna odgovornost ob zgoraj podanih dejstvih lahko le postopoma — skladno z razvojem zavesti ljudi — nadomesti nekatere druge oblike tako imenovane pravne odgovornosti. Stojimo torej pred nalogo, da vsem vrstam odgovornosti posvetimo dosti več pozornosti, kot smo to delali doslej. Šele v zadnjem času lahko trdimo, da se vprašanju odgovornosti posveča nekoliko večja pozornost. Naloga zakonodajalca pa bo, da tudi s predpisi določi tako sestavo odgovornosti, ki bo ustrezala razvojni stopnji družbenega samoupravljanja, ki ne bo ovirala hitrejšega razvoja samoupravnih razmerij in družbene zavesti, predvsem pa bo morala družbeno odgovornost narediti učinkovito. Seveda pa ne bodo dovolj samo predpisi, temveč tudi zavzemanje vseh družbenih dejavnikov, da se v družbi zagotovi dosledno uresničevanje odgovornosti.

V tem sestavku želim nadrobneje osvetliti samo eno izmed oblik družbene odgovornosti — kazensko odgovornost. Glede družbenih subjektov kot nosilcev kazenske odgovornosti imam namen obravnavati le eno vrsto, in sicer gospodarske organizacije (podjetja), znotraj njih pa predvsem tako imenovane vodilne delavce.

Pojma »vodilni delavec« podjetja ni mogoče natančno določiti. Vsekakor ni isti s pojmom »nosilec samoupravnih funkcij«, ker so to v bistvu vsi člani delovne skupnosti, ne glede na

porazdelitev delovnih mest. Za določitev pojma »vodilni delavec« nam lahko pomagata dve ožji merili: organizacijsko-tehnično in funkcionalno. Prvo se nanaša na notranjo organizacijo podjetja in porazdelitev delovnih mest, drugo pa na obseg pooblastil oziroma pristojnosti, ki jih ima oseba na določenem (vodilnem) delovnem mestu.

Ceprav je odločanje o vseh pomembnejših vprašanjih v podjetju sicer v pristojnosti delovne skupnosti oziroma kolektivnih organov upravljanja — delavskega sveta, pa je vendarle izredno pomembna tudi vloga vodilnih delavcev, saj oni dejansko s svojimi pooblastili in strokovnostjo uresničujejo samoupravne sklepe.

A. KAZENSKOPRAVNA ODGOVORNOST VODILNIH DELAVCEV V GOSPODARSTVU V RAZLIČNIH DRUŽBENO GOSPODARSKIH UREDITVAH

1. Odgovornost vodilnih delavcev v kapitalističnih družbenih ureditvah

V razvitih državah kapitalističnega sveta je na splošno dolgo časa prevladovalo mnenje, da storilci raznih vrst kaznivih dejanj nastajajo v tako imenovanih spodnjih plasteh prebivalstva.

Politiki, sociologi in drugi so namreč neredko trdili — velja zlasti za ameriško družbo — da so se v višjo plast lahko povzpeli le moralno močnejši, (telesno in duševno) sposobnejši ljudje, in sicer na podlagi svojega dela in uspešnih zakonitih prizadevanj v poslovnem življenju. Zaradi uspešnih prizadevanj in pridobljenega premoženja tudi uživajo veliko večji družbeni ugled in spoštovanje, ne samo glede na nižje plasti prebivalstva (delavstva), temveč tudi s strani državnih organov. Če torej uživajo vsesplošni družbeni ugled in veljavo v poslovnem svetu, ne moremo dvomiti o njihovi moralni neoporečnosti in poštenju, zlasti pa ne sumiti, da bi njihova dejavnost lahko dobila lastnost kriminalne dejavnosti.

V velikih ameriških mestih pa tudi v mestih zahonodnoevropskih držav se je uveljavil izraz »kriminal podzemlja«. Vladajoči razred ali, kot se danes izražajo politiki in sociologi, »pripadniki gornjih družbenih plasti«, torej poleg drugih družbenih privilegijev in možnosti za bogatenje uživajo tudi določene privilegije v tem, da svojo morebitno kriminalno dejavnost lahko

uspešno prikrivajo, izrabljajoč svoj družbeni položaj in gnotne možnosti. Organi kazenskega pregona jim le s težavo pridejo do živega. Kriminalna dejavnost, ki izhaja iz poslovnih krogov vodilnih ljudi (raznih menedžerjev v zasebnih podjetjih in združenjih, delniških in drugih družbah), je spretno zamaskirana. Velja medsebojna vzajemnost, molčečnost in skupna interesna povezanost.

Pravniki, sociologi in kriminologi pa v zadnjem času čedalje pogosteje nastopajo s trditvami, da se v kapitalističnem svetu čedalje bolj razrašča kriminalnost, zlasti kriminalnost vodilnih ljudi v gospodarskih organizacijah in njihovih skupnostih.

Že leta 1872 je na mednarodnem kongresu o pregonu in preprečevanju kriminala v Londonu nastopil Edwin Hill¹ in postavil tezo, da je spoznal zelo velik pomen oziroma nevarnost kriminala v tako imenovanem poslovnem svetu (v združenjih proizvajalcev, družbah za nepremičnine, v posredovalnicah za zaposlovanje, zavarovalstvu, trgovini itd.). Skratka — kriminal oseb, ki v družbi uživajo spoštovanje.² On je torej govoril o kriminalu kapitalistov (Criminal Capitalists).

Pozneje (leta 1935) je tudi ameriški sociolog Albert Morris³ v nekem predavanju dejal, da imamo danes opraviti s tako imenovanim kriminalom na vrhu oziroma kriminalom gornje plasti (upper world — criminals). Ko je govoril o svojih vtisih o tem kriminalu, je menil, da bo ta kriminal kljub njegovemu obstoju in precejšnji razširjenosti le zelo težko natančno opisati in razločevati predvsem zato, ker so današnji pojmi etike zaradi vsesplošne nepoštenosti in slabih izkušenj v poslovnem svetu v splošnem zelo močno omajani. Po njegovem ni to nič manj resnično kot dejstvo, da se kriminal gornje plasti kaže tudi v konkretnih oblikah, da dejansko obstaja. Tudi Sauer je v Nemčiji, podobno kot Morris v Ameriki, ta kriminal zaznamoval kot kriminal gornje plasti.⁴

Kriminalno dejavnost gornje plasti ljudi v ameriški družbi pa je temeljito raziskal in obdelal šele sociolog in kriminolog Sutherland. Za

vsebino tega kriminala je uporabil čisto nov izraz (terminus technicus). Imenoval ga je namreč »kriminal belega ovratnika« (White collar crime).⁵

Sutherland je ta izraz uporabil s posebnim namenom, da bi njegovi vsebini dal čim bolj ustrezno predstavo o tem, koga ima za nosilca tega kriminala. Obravnava torej posebno vrsto kriminalne dejavnosti, ki je lastna le ljudem na višji stopnji družbene lestvice (gornji plasti ameriške družbe); taki hodijo vedno lepo oblečeni (z belim ovratnikom) in ki v družbi praviloma uživajo spoštovanje in ugled.

Dejansko je torej šele Sutherlandu uspelo, da je ne samo ameriško družbo in njene ustanove, temveč ves kapitalistični svet z uspehom opozoril na ta sila nevaren pojav kriminalne dejavnosti oseb z belimi ovratniki. S tem, da se je dokopal do tega spoznanja, ga znanstveno obdelal in priobčil, je spravljal v tek nadaljnje raziskave in spodbudil nove razprave o tem družbenem pojavu. Izraz »hudodelstvo belega ovratnika« se je danem že mednarodno uveljavil, zlasti v kapitalističnem svetu,⁶ z njim pa je postal svetovno znan tudi njegov avtor.

Sutherland je izraz »White collar crime« in »white-collar criminal« izbral kot antitezo na avtobiografijo delavca z belim ovratnikom, napisano od nekega menadžerja.⁷

V tej izenačitvi generalnega direktorja z »delavcem« leži hotena primerjava z malim človekom, in sicer z njegove dobre strani. Sutherland prispodobo prevzema kot sprejemljivo, vendar jo razume tako, da bomo pač morali enako primerjavo potegniti tudi s temne strani; za vrsto poslovnih menedžerjev in izpolnjevalcev (business manager and executive), ljudi z višjim položajem, velja, da so lahko ne samo delavci z belim ovratnikom, temveč, ravno tako kot mali človek, tudi kriminalci. Sutherland je tako hotel v Ameriki uveljavljenem pojmu »belega ovratnika« dati ožji in bolj enostranski pomen.⁸

Medtem ko z izrazom »delavec s plavim ovratnikom«⁹ želimo poudariti predvsem razloček med nižjimi oziroma srednjimi uradniki (nameščenci) na eni strani in ročnimi delavci na drugi strani,

¹ Edwin Hill, »Criminal Capitalists«, London 1872 — str. 27.

² André Normandeau, »Les déviations en affaires« et le »crime en col blanc« — Revue internationale de criminologie et de police technique 1965/4 — str. 247—258.

³ Albert Morris, »Criminology« (N. Y. Longmans 1935 — p. p. 153—158).

⁴ Sauer, Kriminologie 1950 — Berlin, str. 168.

⁵ Sutherland E. H., »White collar criminality; — American Sociological Review (1940), 1—12.

⁶ Dr. Terstegen, »Die sogenannte Weisse-Kragen-Kriminalität unter besonderer Berücksichtigung des Entwurfs« — Strafrechtspflege und Strafrechts-Reform — Frankfurt (Main) 1961, str. 81.

⁷ Sutherland, White collar-crime 1949, str. 9.

⁸ Sutherland, »Crime and business« — 217 The Annals 112—118, (1941).

⁹ Mills C. W., »Menschen im Büro« Köln 1955.

pa Sutherland z delavci v belem ovratniku misli ravno vodilne ali vsaj tiste iz gornjih plasti v gospodarstvu, in sicer ne glede na to, ali gre za postavljene ali samostojne podjetnike.

Sutherland torej misli predvsem na tisto vedenje in ravnanje pripadnikov gornjih plasti (upper socioeconomic classes) ali »boljših ljudi¹⁰ (leisure classes) — feinen Leute, kot jih v Nemčiji imenuje Weblen¹¹, ki je zaradi pohlepa po dobičku asocialno ali celo kaznivo.

Sutherland pri tem ne razločuje med vedenjskimi načini, ki so tipični za pripadnike gornje plasti ter so glede na okoliščine storjeni ravno od njih, in drugimi ravnanji, ki jih lahko stori vsakdo. V kazensko pravnem področju naj bi veljala zanje neka posebnost ravno zato, ker so storilci boljši, močnejši in privilegirani ljudje. Vzrok za tako pojmovanje verjetno tiči v tem, da je bil Sutherland predvsem sociolog in kriminolog, ne pa kriminalist. Toda s tem še ni rečeno, da njegova razločevanja in povzetki niso bili temeljito spoznani in uporabni pri razločevanju med obema deloma protidružbenih oziroma kriminalnih dejavnosti. Tudi kriminalisti bodo morali predvsem razločevati in vrednotiti kriminalno dejavnost »boljših ljudi« od dejavnosti storilcev spodnjih plasti.

Zaradi že omenjene nedoločnosti in nenatančne določitve kriminalne dejavnosti oseb gornje plasti so nekateri avtorji¹² Sutherlandovo pojmovanje odklanjali, češ da posameznih oblik te kriminalne dejavnosti ni podvrgel konkretnim kazenskim določbam, da njegova izvajanja o White collar crime nimajo konkretnih opisov ter so zato preveč nedoločna in nenatančna, tudi niso neposredno uporabna za kriminalistično prakso.

Toda večina piscev¹³ trdi, da vrednost Sutherlandovega prizadevanja zaradi tega ni nič manjša, saj je bil prvi, ki je opozoril na kriminalno dejavnost bogatih ljudi iz gornjih družbenih plasti in to spoznanje na podlagi uvodnih raziskav tudi znanstveno utemeljil. Bistvo njegovega nauka je v tem, da se zlasti v poslovnem svetu neredko najdejo ljudje z dobrim in varnim gospodarskim položajem, pa zaradi prevelikega pohlepa po čim hitrejšem povečanju premoženja

pri opravljanju svojega poklica zaidejo v kriminalno dejavnost.

Pri tem je zanimivo, da njegovih tez o obstoju kriminalne dejavnosti bogatih ljudi iz gornje plasti, ki v družbi uživajo vsestranski ugled in spoštovanje, ni skušal nihče ovreči. Njegove ex cathedra oznanjene, skoro naivne teze, da iščimo najnevarnejši poklicni kriminal v zgornji bogati plasti, ki je pod družbenim varstvom, vsekakor vzbujajo pozornost.

Tudi znanstvene raziskave drugih¹⁴ so pokazale, da kriminal »belega ovratnika« v družbi povzroči neprimerno več škode, kot ves ostali kriminal (tatvine, ropi, goljufije itd.) tako imenovanega podzemlja oziroma nižjih družbenih plasti.

Svojo tezo, da kriminalnosti ne dobimo samo v spodnjih plasteh družbe, temveč tudi v njenih gornjih plasteh, ki izhaja iz bogatitev, in da ta hudodelnost povzroči več škode kot ves ostali kriminal, je Sutherland prvič pogumno podal v svojem razburljivem predavanju pred »American sociological Society«.¹⁵

Nato je temu vprašanju vse do svoje smrti posvečal vso svojo pozornost ter o tem izdal veliko del.¹⁶

Sutherlandova dognanja o obstoju kriminala pripadnikov gornjih plasti je v kapitalističnih državah zahodnega sveta povzročilo ponekod več, drugod manj zanimanja sociologov, kriminologov ter drugih pravnikov, ki se ukvarjajo s kazenskimi pravom. V Angliji je najbolj znan H. Mannheim;¹⁷ ta je opravil več raziskav podjetij

¹⁴ H. Mannheim, »Group problems in crime and punishment and other studies in criminology and criminal law« — London 1955-193.

¹⁵ Sutherland, »Crime and Business« (In Crime 1941, str. 11).

¹⁶ Sutherland:

a) leta 1941 v posebni brošuri »Crime in the United States« v letopisih »American Academy of political and social science«;

b) leta 1941 prispevek »Crime and Business«;

c) leta 1945 v razpravi s Tappanom članek »White collar crime«;

d) leta 1949 veliko monografijo »White collar crime«; v njej daje svoja dognanja na podlagi obsežne raziskave 70 večjih in srednjih (trgovskih) družb.

e) leta 1950 antitetični in dopolnitveni spis »The professional thief« — (Chicago 1950).

¹⁷ Mannheim, »Social aspect of crime in England between the wars« — 1940; »Crime in wartime England« — 1941; »Criminal Justice and social reconstruction« — New York 1946; »Group problems in crime and punishment and other studies in criminology and criminal law« — London 1955.

¹⁰ Sutherland, White collar crime 1949, str. 192.

¹¹ Weblen-Theorie der feinen Leute-Köln-Berlin (1958), str. 121.

¹² Tappan, »Who ist the criminal« American sociological Review, št. 12 (1947), str. 96—102.

¹³ Normandeau, »Les déviations en affaires« et le »crime en col blanc« — Revue internationale de criminologie et de police technique 1965/4, str. 248.

in skupaj s Sutherlandom postavil trditev, da »hudodelstva belega ovratnika« povzročajo v družbi neprimerno več škode kot kriminal podzemlja.

Na Nizozemskem se je s temi zadevami ukvarjal kriminalist Bongers,¹⁸ v začetku je sicer poudarjal pomembnost gospodarskih dejavnikov, vendar da le-ti učinkujejo le kot vzrok za kriminalnost v spodnjih družbenih plasteh. Šele l. 1954 je v svojem Inleiding tot de Criminologie opozoril, da ne smemo podcenjevati »zločina belega ovratnika«, pri čemer je uporabil znani Aristotelov izrek iz Politike (II, IV, IX), da največja hudodelstva ne nastajajo zaradi potrebe, temveč ob zagotovljenem izobilju.

V Zahodni Nemčiji se pojem »hudodelstvo belega ovratnika« sicer še ni tako uveljavil kot npr. v ZDA ali Angliji, vendar imamo v zadnjem času precej napisanega. Najbolj sistematično je Weisse-Kragen Kriminalität obdelal Terstegen.¹⁹ Po njegovem mnenju gre pri hudodelstvu »belega ovratnika« za asocialna, na bogatitev usmerjena ravnanja, ki jih osebe opravljajo v svojem poklicu ob hkratni domnevi zakonitega ravnanja in spoznanju, da njihova skupina nujno uživa ustrezno javno zaupanje; pri tem se potrudijo, da ostanejo v okviru zakonitosti ali vsaj navidezne zakonitosti.²⁰

Pri tem se ne oni, še manj pa javnost njihove kriminalnosti ali ne zavedajo ali pa je ta zavest oslabljen (zavrt). Ta dejavnost pogosto poteka v navzven dovoljenih oblikah, ki niso zaznamovane kot kazniva dejanja, zato naj bi ti prestopki sodili v skupino posrednih, abstraktnih inteligenčnih prestopkov. Po Terstegenovem mnenju, bi morali za uspešen boj proti hudodelstvu belega ovratnika tako ravnanje najprej temeljito spoznati, ga moralno obsoditi, zlasti pa imeti dovolj volje in možnosti, da bi mu bili kos. Nobena izmed teh domnev pa da doslej še ni izpolnjena. Omenjajo zlasti nekaj posebnih prestopkov iz tega območja: podkupovanje, dogovori o cenah, ponarejanje življenjskih potrebščin in davčne zatajitve.

Priznati pa je treba, da je v vseh razpravah Sutherlanda in drugih o kaznivih dejanjih be-

lega ovratnika opaziti precejšnjo posplošenost ter nenatančnost opisov in definicij, ko uporabljajo pojem »Criminal« ali »Crime«. Te določitve so preveč ekstenzivne, da bi jih lahko uporabili za kazensko normiranje. Toda na drugi strani so razčlenbe in opisi ravnanj, ki naj bi sodila sem, velikokrat zelo logične in zelo blizu duhu (smislu) zakona.²¹ Toda vprašanje je nekoliko širše. Storilci belega ovratnika izhajajo iz višjih družbenih plasti oziroma poslovnih krogov, ti pa so v svojih okoljih spoštovani in uspešni. To vse nedvomno vpliva na zakonodaje pri urejanju neprenehoma naraščajočega svetovnega gospodarstva — industrije in trgovine. Nazadnje gre tudi za zakonito proceduro, kajti storilci belega ovratnika ne padajo pogosto pod jurisdikcijo kazenskega sodstva.

Vsekakor iz določb kazenskega zakonika ne moremo spoznati razločka med kriminalom podzemlja in kriminalom gornjih plasti. Kriminal belega ovratnika niso dejanja posebne vrste, temveč kazniva dejanja s posebnim sociološkim in kriminološkim zornim kotom. Goljufija ni enaka goljufiji in podkupovanje ne podkupovanju. Če npr. potnik pri carinskem pregledu vtakne cariniku v žep 10 dolarjev, da bi mu kaj spregledal, to ni kriminal belega ovratnika, čeprav je sicer formalno podan dejanski stan podkupnine. Če pa kak ugleden poslovni človek pri oddaji javnih del oziroma naročil vpliva na pristojnega uradnika, tako da ga »namaka« z raznimi ugodnostmi, da bi pri oddaji dobil prednost, je to kriminal belega ovratnika,²² ker je dejanje storil v posebnih okoliščinah v zvezi z opravljanjem svojega poklica.²³

Če npr. podjetnik ubije ljubimca svoje žene, pri tem ni motiviran na podlagi opravljanja svojega poklica — torej ne gre za poklicno kršitev in zato ne moremo govoriti, da je storil dejanje, ki bi nosilo znamenje hudodelstva belega ovratnika.²⁴

Uporaba pojma hudodelstvo belega ovratnika nikakor ne opravičuje pojmovanja,²⁵ naj se upo-

¹⁸ André Normandeau, »Les déviations en affaires et le crime en col blanc«, Revue internationale..., 1965/3, str. 248.

²² Terstegen, »Weisse-Kragen-Kriminalität...«, str. 103.

²³ Normandeau, »Les déviations en affaires...«, str. 250.

²⁴ Hartung F., — White collar crime, »Its Significance for Theory and Practice«, Federal Probation (1953), str. 30—36.

²⁵ Newman D. J., »White collar crime«, Law and Contemporary Problems 23 (1958), str. 735—753.

¹⁸ Bongers, »Criminalité of comituous économiques — Amsterdam 1905; »The Criminal-product of the capitalistic system 1916; Inleiding tot de Criminologie« Harlem 1954.

¹⁹ Terstegen, »Die sog. Weisse-Kragen-Kriminalität« Strafrechtspflege und Strafrechts Reform — Wiesbaden 1961, str. 81—111.

²⁰ Terstegen, »Weisse-Kragen-Kriminalität...«, str. 102.

rablja le v znanstvenih raziskavah, ker da je dvomljiv in nedoločno obdelan in tudi sicer v nasprotju z družbenim pojmovanjem,²⁶ zlasti pa, da ni bil nikoli uradno oziroma zakonito definiran. Zato ga nekateri raziskovalci ne sprejemajo kot razmerje oziroma kot kršitve v zvezi z določbami kazenskega zakonika.²⁷ Vsekakor se je treba izogibati dvomnosti²⁸ v nedavnih naukih, ki so usmerjeni proti proučevanju tako imenovanih poklicnih odklonov (deviations professionnelles);²⁹ ti so lahko kršitve kazenskega zakona in civilnega zakona ali pa celo ne kršijo zakonskih norm, temveč so naravnane proti etičnim normam.³⁰ Ravnanje, ki nasprotuje etiki, pa je lahko v javnosti na splošno znano kot zakonito za človeka določenega poklica, zato ga ni treba razčlenjevati posebej. Normandeau³¹ skuša na tej podlagi postaviti drugačno analitično tipologijo kršitev: razdeli jih na posamezne skupine glede na podobne vzroke. Narediti skuša razna zblíževanja problemov in tako doseči napredek v raziskavi. Meni, da se bo treba v bližnji prihodnosti, če obdržimo pojem hudodelstvo belega ovratnika, zateči k naslednji razdelitvi raznih tovrstnih prestopkov:

1. kazenski prestopki,
2. civilni prestopki,
3. etični prestopki.

Pri poslovnih prestopkih spadajo torej le nekatere izmed njih v kazensko pravno območje, največkrat pa gre le za moralno-etične prestopke. To je tudi vzrok, da kriminal gornjih plasti (kot skupina) v smislu kaznivega dejanja belega ovratnika v kapitalističnih družbah nikoli ni doživel takšne javne obsodbe kot npr. kriminal revnih. Tudi policijsko ravnanje se bistveno razločuje glede nato, ali gre za kriminalca iz revnih spodnjih plasti ali gornje bogate plasti. Le redki so primeri, da bi z bogatimi ravnali grobo ali jih celo priprli. Hudodelci belega ovratnika se

torej obravnavajo kot človeška bitja posebne vrste. Glede na svojo veljavo, ugled in spoštovanje, ki ga uživajo v družbi, se v svojem okolju kažejo včasih tudi kot dobrotniki v raznih dobrodelnih ustanovah in akcijah, kot člani stanovskih društev in klubov, največkrat pa tudi kot verni (»bogaboječi«) ljudje.³²

Veliko piscev, ki so se ukvarjali s hudodelstvom belega ovratnika, se je zavedalo, da je za uspešen boj proti njemu zakonodajalcu in vsem praktičnim delavcem odkrivanja in pregona treba dati vsaj kaka temeljna razpoznavna znamenja. Sistematične in dokončne porazdelitve teh znamenj še danes nimamo. V Nemčiji je Terstegen³³, opiraje se na Sutherlanda in druge pisce, ki so raziskovali hudodelstvo belega ovratnika, podal naslednje:

a) Zaupanje kot varovalno sredstvo

Najpomembnejše razpoznavno znamenje, ki hkrati razločuje premoženjske zločine podzemlja od zločinov belega ovratnika, so tim. trustovski prestopki (Violation of Trust),³⁴ prelom in v zvezi s tem zloraba oziroma zapravljenost zaupanja. Vsaka zloraba zaupanja pa še ne utemeljuje sklepa, da gre za hudodelstvo belega ovratnika. Razločevati moramo, da pri tem ne gre za zlorabo kake lahkovernosti, za prostovoljno podarjeno slepo zaupanje, temveč za varanje (zlorabo) nekega nujno potrebnega družbenega zaupanja. Moderno življenje ne bi bilo mogoče, če bi smeli zaupati le tistemu, ki ga poznamo ali ki smo ga poprej preizkusili. Saj ne bi mogli ničesar z zaupanjem kupiti, prodati, ničesar jesti ne uporabiti nobenega predmeta.

b) Pripadnost storilca belega ovratnika k določeni družbeni skupini

Ponujeno družbeno zaupanje lahko zlorabijo le storilci, ki pripadajo skupini, ki uživa to družbeno zaupanje. Družba takega zaupanja ne bi podarila storilcu kot poprečnemu posamezniku, temveč ravno kot pripadniku te skupine — torej na podlagi njegovega položaja v družbi.

Pripadnost določeni skupini se torej pri hudodelstvu belega ovratnika kaže zelo jasno. Toda

²⁶ Caldwell R. G., »A Reexamination of the Concept of White collar crime« — Federal Probation 22 (1958), str. 30—36.

²⁷ Gunney E. R., »The Study of white collar crime« — Toward Tappan, »Who is the Criminal«, American Sociological Review 96—102.

²⁸ Reorientation in Theory and Practice — Crim Law 55 (1964), str. 208—214.

²⁹ Normandeau, »A Prospect and Problems of Occupational Deviant Behaviour Typology« — A Redefinition and an Extension of the Concept of White collar crime-University of Pennsylvania 1965.

³⁰ Normandeau, »Les déviations en affaires et le crime en col blanc«, str. 248—251.

³¹ Terstegen, Die sog. Weisse-Kragen-Kriminalität, str. 91—101.

³² Sutherland, Crime 1941, str. 112.

³³ Terstegen, Weisse-Kragen-Kriminalität..., str. 101.

³⁴ Sutherland, Crime 1941, str. 102.

glede na konkretna dejanska stanja ne moremo trditi, da gre pri tem za prestopke posebne vrste. Gre bolj za sociološki zorni kot, ki pri določenem kaznivem (ali nekaznivem) ravnanju izhaja prav iz storilčeve osebe.

Današnja kapitalistična družba daje zaupanje praktično celotnemu družbenemu prometu oziroma dejavnosti, in sicer s pravnimi normami. To daje toliko večje možnosti za zlorabljanje.

c) Hudodelstvo belega ovratnika je hudodelstvo poklica v različnem pomenu

O njem lahko govorimo le v primerih, ko je storilec deloval na podlagi svojega položaja in v tem okviru. V tem smislu je torej to poklicni kriminal.³⁵ Hudodelstva, ki nimajo s tem opraviti, niso kazniva dejanja belega ovratnika, čeprav bi bil storilec še tako ugledna osebnost.³⁶ Pri tem se za primerjavo omenja tudi karakterna korumpiranost, kot je npr. nagnjenost k udeležbi v igri.

d) Premožnost, poželjivost (pohlep) in brezobzirnost kot motivi in vzroki

V literaturi se kot vzrok za kaznivo dejanje neredko podaja tudi storilčeva potreba, kar je v določenem obsegu tudi res. Precej storilcev je, ki to potrebo sicer povzročijo sami. Toda tudi med premoženjskimi prestopki v gornjih plasteh ni redka kaka potreba ali nuja kot nagib za kaznivo ravnanje in tudi tukaj je te nuje storilec lahko kriv sam ali pa ne. Nuja, ki je ni kriv sam zasluži posebno pozornost. Niso redki storilci, ki jih v kaznivo dejanje žene nelojalna konkurenca v poslovnem svetu, predvsem tam, kjer obstaja naravna ostra konkurenca, ki postane vzrok za poskuse nezakonitih manipulacij. Pri tem je posebnost, da prvi konkurent s kaznivim dejanjem pritiska na drugega oziroma druge konkurente tako, da nedovoljeno ravnanje kmalu zajame celotno vejo.

Toda pravi hudodelci belega ovratnika praviloma ne ravnajo iz potrebe, temveč zaradi premožnosti (čeprav to zveni neverjetno) in poželjivosti (pohlepa) po motivu znane ljudske pesmi »več ko ima, več želi« (je mehr er hat je mehr

er wil).³⁷ Ne smemo torej spregledati, da so kriminalni dejavniki lahko tudi v premožnosti in pohlepu. To so trdili zlasti Bongers³⁸ na Nizozemskem ter Exner³⁹ in Mezger⁴⁰ v Nemčiji.

Kriminalne pobude nastanejo predvsem pri tako imenovani nenavajeni premožnosti, in sicer največkrat v obliki davčne utaje. S TEM PA NI REČENO, DA TE UGOTOVITVE VELJAJO LE ZA MALE ljudi, saj te kriminogene dejavnike najdemo tudi pri poslovnih ljudeh v višjih plasteh.

e) Kazniva dejanja belega ovratnika kot abstraktna inteligenčna kazniva dejanja

S to zaznambo želijo poudariti, da so pred njimi določeno duševno stanje in duševna sredstva. Medtem ko ljudje iz podzemlja nastopajo neposredno in s silo, pa hudodelci belega ovratnika delujejo posredno, najraje tako, da jim prizadeti oškodovanec nepreklicno prepusti korist v okviru normalnega poslovanja.

Posebnost hudodelca belega ovratnika je tudi to, da se že prav od začetka trudi izogniti se konfliktu z zakonom ali vsaj otežiti zakonski poseg. V kapitalistični družbi pa se največkrat doseže, da socialnemu čutu nasprotno bogatenje ne bo kaznivo ali vsaj ne prepovedano. Mogoči sta dve poti: ali zakon že ob sprejemu tako izoblikujejo ali pa kasneje dosežejo za svoje interese ugodno razlago zakona.

Pri današnji zapletenosti družbenih razmerij je vsekakor mogoče doseči s strani poslovnih krogov precejšen vpliv na zakonodajo. Pri vplivanju na razlago zakona pa si zainteresirani poslovni ljudje največkrat pomagajo s kako avtoriteto, ki bo čisto na splošno nehotе zagovarjala njihove interese.

Končno pa splošnim človeškim slabostim podležejo tudi pravniki, ki delajo v raznih komisijah za kazensko pravo in drugih pravosodnih ustanovah. Zaradi svoje akademske izobrazbe so nehotе bolj dojemljivi za interese ljudi iz višjih plasti, ki uživajo ugled in jim prej spregledajo kazniva ravnanja kot npr. komu iz nižjih plasti, če pride navzkriž z zakonom.

³⁷ Terstegen, »Die sog. Weisse-Kragen-Kriminalität...«, str. 95.

³⁸ Bongers, Inleiding (1954), str. 115.

³⁹ Exner, »Kriminalbiologie«, 1944, str. 73.

⁴⁰ Mezger, »Kriminologie«, 1951, str. 211.

³⁵ Middendorff, »Soziologie des Verbrechens« — Erscheinungen und Wandlungen des asozialen Verhaltens — Düsseldorf 1955.

³⁶ Sutherland, White collar crime — 1949, str. 217.

f) Miselnost hudodelca belega ovratnika

Čudna posebnost, ki spravlja v zadrego predvsem privrženca krivdnega načela, je pri teh dejanjih v naslednjem: pri navadnem kriminalu je jasno, da storilec ravna nezakonito, pri hudodelstvu belega ovratnika pa to nikakor ni nujno. Ljudje pri njih pogosto nimajo občutka, da so zdrsnili v kriminal. Če gre za njihove interese, potem pravnih pravil in navad ne bodo jemali kot norme, ki zavezujejo in katerih kršitve bi sami spoznali, temveč kot nadležno oviro, ki jo je treba odriniti. Sutherland,⁴¹ pravi, da se včasih lotijo zadeve, za katero je zagrožena kazen do 5 let zapor, pa pri tem nimajo občutka, da so ravnali napak. Pri tem s presenetljivostjo dosegajo, da jim javno mnenje ob teh dejanjih ne nasprotuje. Posebnost je tudi njihovo vedenje v prometu. Američani pravijo: »Tako kot vozi, živi (As he drives as he lives).« Podobna brezobzirnost pa se pri njih kaže tudi v razmerju do drugih zakonov.⁴²

g) Nevtralnost dejanskih stanj do izpeljanih prestopkov

Pri hudodelstvu belega ovratnika praviloma ni tistega subjektivnega razmerja storilca do varstvenega predmeta kot pri drugih kaznivih dejanjih. Tisti, ki npr. zataji davek, ni povzročil neposrednega občutka oškodovanja pri prebivalcih svojega kraja, ker ti davka ne pobirajo zase, storilec škodi tistim nalogam, za katerih financiranje se davek pobira.⁴³

h) Ni nobene nujne zveze in razmerja med koristjo storilca in povzročeno škodo

Storilčeva korist in povzročena škoda sta si pogosto v sorazmerju, včasih pa tudi v nobenem razmerju. Toda pri premoženjskih prestopkih je razmerje že tako zelo pomembno, da je npr. pri goljufiji malodane postalo znamenje dejanskega stanja. Pri hudodelstvu belega ovratnika praviloma nimamo tistega neposrednega oškodovanja, ker povzročena škoda ne učinkuje širše, torej ni predmetna in neposredna, temveč posredna — abstraktna.

⁴¹ Sutherland White collar crime 1949, str. 221.

⁴² Göppinger, »Der Verkehrssünder als krimineller Typus« — Kriminalbiologische Gegenwarts Fragen — 1960, št. 4, str. 76.

⁴³ Terstegen, Weisse-Kragen-Kriminalität, str. 101.

i) Dobro izhodišče za posebno in splošno preprečevanje

Glede spornega vprašanja, ali lahko od splošnega in posebnega preprečevanja pričakujemo kak učinek v preprečevanju hudodelstev belega ovratnika, kriminologi in sociologi menijo, da lahko odgovorimo pritrdilno. Z doslednim pregonom kaznivih ravnanj teh vrst bi vplivali na moralne in etične nazore javnosti; ta je nedvomno eden poglavitnih vzrokov, da hudodelstva belega ovratnika v kapitalistični družbi sploh obstajajo.

V kapitalističnih družbah pa še zdaleč ni ustvarjena ustrezna pripravljenost za kazenski pregon vseh oblik hudodelstev belega ovratnika. To je tudi razumljivo zaradi razrednega značaja teh družb: blagovno-tržna ureditev gospodarjenja in zasebna lastnina večine proizvodnih sredstev dajeta možnosti za asocialno ravnanje in izkoriščanje človeka po človeku. To je tudi vzrok, da v ZDA in zahodnoevropskih državah nimajo niti ustreznih zakonodajno-pravnih ureditev niti dejanskih možnosti za ostrejši nastop policije in pravosodnih ustanov zoper ljudi iz gornjih družbenih plasti.

Nekateri njihovi kriminologi in sociologi celo mislijo, da se smejo kazenski juristi in kriminologi ukvarjati le s tistimi predmetnimi razmerji, ki so v zakonu določena kot kazniva. To tezo je v ZDA razvil zlasti Tappan⁴⁴, ko je nastopal proti Sutherlandovemu pojmovanju hudodelstva belega ovratnika, v zahodni Nemčiji pa Hentig⁴⁵ in Bader.⁴⁶ Nedvomno je nekaj resnice na tem, da lahko policija, državni tožilci in sodniki v konkretnem primeru upoštevajo le tista razmerja, ki so v zvezi in pomembna za dejansko stanje, predvideno v zakonu. Vendar danes prevladuje mnenje, da določene omejitve glede tega lahko veljajo le tedaj, če je zakonodajalec v zakonu pravilno in izčrpno — družbeno ustrezno predvidel kot kazniva vsa tista asocialna dejanja, ki so zaradi pohlepa po bogatenju z izrabljanjem družbenega položaja dobila vsa znamenja kaznivih dejanj, ker so postala družbi nevarna.

Kakor trdi Terstegen⁴⁷, bo naloga kriminologov, tožilcev in sodnikov, da kriminalna dejanja, ki še niso predpisana kot kazniva, naredijo

⁴⁴ Tappan, »Who ist the criminal«, 1947.

⁴⁵ Hentig, »Crime, causes and condition« — New York — 1947.

⁴⁶ Bader, »Soziologie der deutschen Nachkriegs-kriminalität« — Tübingen 1949.

⁴⁷ Terstegen, »Weisse-Kragen-Kriminalität«, str. 87.

spoznavna, da bi se lahko zakonodajno-pravno izrabila. To pa pomeni, da razprave o tem, kaj je kaznivo dejanje belega ovratnika, ne morejo potekati med kaznivim in nekaznivim, temveč veliko bolj med družbi nasprotnim in družbi ustreznim ravnanjem.

Raziskave bi torej morale zajeti vsa tista dejanja in ravnanje ljudi iz višjih (poslovnih) krogov, ki niso sprejemljiva za družbo. Ker se izhaja iz družbi nasprotnih, ne pa iz kaznivih dejanj, meni Terstegen⁴⁸ (v nasprotju z Mayerjem⁴⁹, bi morali imeti sociologijo oziroma poseben pravilnik o aktualnih, družbeno nemoralnih dejanjih. Šele nato bi lahko nekatera izbrali in jih postavili pod kazensko sankcijo. Če to ne bodo storili, se lahko ustvarjajo napačne optične predstave in družbena obrambna sila ne bo v celoti izrabljena v boju proti res škodljivim pojavom.

Pri vsem tem je treba vedeti, kdo so dejanski nosilci tako imenovane poklicne dejavnosti v gospodarstvu razvitega kapitalizma. Zanimiva je razprava ameriškega profesorja-ekonomista Adolfa Barleta.⁵⁰ Obravnava ameriško industrijsko ureditev, v njej vladajo močne družbe, ki so pri delničarjih uveljavile atribut »posestniške lastnine« nad proizvajalnimi sredstvi. Poprečni delničarji kot nekaki pasivni lastniki dejansko nimajo dosti vpliva na gospodarsko dejavnost svoje delniške družbe, saj so to dejansko prevzele uprave družb⁵¹ oziroma odbori direktorjev kot vodstveni organi družb. Glavni direktorji in drugi vodilni delavci v samih podjetjih, člani uprav in odborov delniških družb, ki tudi praviloma drže največje svežnje delnic v posameznih družbah, so tisti, ki odločajo o gospodarsko pomembnih vprašanjih⁵² in ki so hkrati neposredno ali posredno povezani z oblastnimi ustanovami. Te osebe, ki torej sodijo v tako imenovano gornjo, bogatejšo družbeno plast, pa so tudi glavne nosilke kriminala belega ovratnika.

V Franciji je po spremembah v gospodarski in družbeni sestavi tudi v začetku tega stoletja prišlo do širše kazenske odgovornosti vodij podjetij, predvsem prek davčne zakonodaje, ki jo je sodna praksa razširila. Glede kazenske odgo-

vornosti podjetja je bilo treba najti pravo osebo, ki odgovarja ne samo za storitve, temveč tudi opustitve, in jo narediti kazensko odgovorno tudi za dejanja drugih. Toda sodna praksa, ki je samo formulirala domnevo za krivdo, dopušča, da se tako domnevo ovrže z dokazi, da je šef podjetja svoja poblastila prenesel na vodjo in mu dal potrebne pristojnosti za skrb, da se bo uporabil zakon. Dosti določb v davčni, delovni, družbeni in gospodarski zakonodaji predvideva kazensko odgovornost za vodilne osebe, ki naj bi skrbele za vodenje kakega podjetja ali združenja, pa bodisi s svojim ravnanjem ali kot nadrejeni dopustijo, da osebe pod njihovo oblastjo in nadzorstvom kršijo te predpise.

Sicer pa Jean Mazard pravi, da je »pravica kaznovanja« dana državi, nevarno pooblastilo, ki se uveljavlja ravno toliko v prid posamezniku, kot v prid družbi. Tak razvoj v Franciji ustreza čedalje večji premoči skupnosti nad posamezniki.⁵³

Drugi pojav v zahodnoevropskih državah in ZDA pa je čedalje večje število tako imenovanih javnih podjetij (public corporation); ta so nekakšna kompromisna rešitev vodenja po metodah državne administracije in po metodah zasebnega poslovanja, kompromis med družbenimi nagibi po odpravi zasebne lastnine na najpomembnejših toriščih narodnega gospodarstva in zaviralnimi silnicami, da podržavljena sredstva ostanejo zunaj nadzorstva neposrednih proizvajalcev.⁵⁴

Kakor trdi Vito Francesco⁵¹, mora javno podjetje ustreči dvema zahtevama: potrebi moderne države, da neposredno prodre do dejavnosti, ki so bile doslej območje zasebnega podjetništva, in hkrati potrebi po poslovnosti. Pripada torej javnemu sektorju in hkrati zasebnemu. Gre za nove organizme, ki jih je rodila praksa in ki zahtevajo znanstveno obdelavo odgovornosti njihovih vodij. Ker mora javno podjetje v celoti zadostiti tudi smotru, za katerega je bilo ustanovljeno, ne pa samo poslovati po načelih poslovnosti kot zasebna podjetja, so oblike odgovornosti, zlasti še kazenske, toliko pomembnejše.

⁴⁸ Terstegen, »Weisse-Kragen-Kriminalität«, str. 89—91.

⁴⁹ Mayer H., *Strafrecht* — 1938, str. 39.

⁵⁰ Barle A., *Legal Problems of Economic Power* — Columbia Law Review 1960, št. 1, str. 4—23.

⁵¹ Barle A., »Modern Functions of the Corporate System« — Columbia Law Review 1962, str. 433 do 449.

⁵² Ripert, »Aspects juridiques du capitalisme moderne«, Paris 1946, str. 50—122.

⁵³ Jean Mazard: »Kazenska odgovornost pri upravljanju funkcij v podjetjih (10 jugoslovansko-francoski pravniški dnevi)« — Arhiv za pravne in društvene nauke 1969, št. 3, str. 398.

⁵⁴ N. Pašić: »Štiri razprave o državnem kapitalizmu«, Beog. 1959, str. 81.

⁵⁵ Vito Francesco: »Il controllo dell'impresa pubblica« — Milano 1960 — Zbornik razprav, str. 1 do 14.

B. ODGOVORNOST VODILNIH DELAVCEV V GOSPODARSTVU SOCIALISTIČNIH DRUŽBENIH UREDITEV Z DRŽAVNIM VODENJEM

V državah s socialistično družbeno ureditvijo država nastopa kot ekskluzivni lastnik proizvodnih sredstev, ki so sicer vezana na podjetja, je operativna samostojnost samih podjetij in njihovih vodilnih uslužbencev veliko manjša, saj so neposredne poslovne odločitve v bistvu le uresničitev državno-načrtnih nalog. Čeprav ta podjetja sicer delujejo po gospodarskem računu, je premoženjska in pravna samostojnost omejena s pravicami državnih organov in drugih vmesnih gospodarskih organizmov (združenj).

Po letu 1957 so npr. v Sovjetski zvezi v tako imenovani dvostopenjski sestavi podjetij postali sovnarhozi poglavitna oblika vodenja industrijskih in stavbarskih podjetij. Sovnarhoz je bil kolegialni organ državnega vodenja. Kolegij sovnarhoza (predsednika, podpredsednika in članke) je imenoval ministrski svet zvezne republike in temu je bil tudi neposredno podrejen. Poleg kolegija pa so se v sovnarhoz, ki je deloval na območju svojega gospodarskega okrožja uvrščali še funkcionalni oddelki in uprave posameznih gospodarskih vej ter tako imenovani tehnično-gospodarski sveti kot nekakšne oblike sodelovanja delavcev v sovnarhozu.⁵⁶ Sovnarhozi so torej reševali vsa pomembnejša vprašanja upravljanja in vodenja podjetij na svojem območju: usmerjanje proizvodnje, vpeljevanje nove tehnike, skrb za gnotno tehnično opremljenost itd.⁵⁷ Neposredni odgovorni operativni vodja podjetja je direktor. Njemu so podrejeni vsi drugi vodilni uslužbenci in delavci, ki lahko pri vodenju sodelujejo le v obliki proizvodnih posvetovanj in seveda brez pravice do odločanja. Direktor nima za operativno vodenje podjetja nobene odgovornosti do delovnega kolektiva, temveč samo navzgor, do drugostopnega upravnega oziroma do državnih organov; le-ti ga tudi postavljajo in razrešujejo.

Direktor pa lahko uveljavlja le tista pooblastila in le v tistem obsegu, ki ga državnim podjetjem postavi država z zakoni, državnimi načrti in drugimi operativnimi posegi. Sestavi državno-

planskega in vodenega gospodarjenja zožijo območje samostojnega delovanja in poslovne dejavnosti.

Toda že na 22. kongresu KP Sovjetske zveze je bila izražena zahteva, naj se omogoči občuten premik k večji samostojnosti državnih gospodarskih podjetij, zlasti večji operativni in premoženjski samostojnosti.

Tako se je nova gospodarska reforma v poslovanju podjetij v Sovjetski zvezi pričela konec leta 1965 (po septembrskem plenumu). Gre predvsem za krepitev vloge rentabilnostnega računa v gospodarskih sklepih. Toda ekonomika je ostala še vedno dualistična, ker je en del gospodarskih sklepov še vedno zelo strogo centraliziran, medtem ko je drugi del v marsičem že prepuščen prostemu odločanju gospodarskih podjetij in njihovim združenjem.⁵⁸

Sovnarhozi so bili odpravljeni (leta 1965) in znova so prišli k ministrskemu vodenju, le da se je zveza podjetje—ministrstvo spremenila. Podjetja se delijo na zvezna, zvezno-republiška, republiška in krajevna. Upoštevan je sistem vodenja po panogah in po ozemeljski ureditvi.

Kot nekakšna transmisija med ministrstvi z njihovimi upravami in podjetji nastajajo posebni vmesni členi v obliki združenj podjetij; podjetja se združujejo od spodaj navzgor (najbolj znana so »firme, tresti, glavki, panožna združenja«).

Najpomembnejša zveza med ministrstvom in podjetjem so postale glavne uprave (glavki); planirajo, skrbijo za denarna sredstva in surovine, za tehnični napredek, naložbe iz osrednjih virov itd. Glavne uprave vodi »svet direktorjev«; ta je sestavljen iz vodstva glavne uprave ter direktorjev podjetij, uvrščenih v to upravo.

Toda v samem podjetju glede vodenja ni bistvenih sprememb. Podjetja vodijo direktorji (skupno z drugimi vodilnimi uslužbenci), ki jih imenuje ministrstvo in le-ti še vedno vodijo podjetje po načelih »edinonačalja«. Delavci imajo le posvetovalno vlogo prek proizvodnih konferenc in političnih organizacij (KP, sindikata, itd.).

Tudi v vseh drugih vzhodnoevropskih socialističnih državah imamo podobno ureditev v razmerjih državnega vodenja podjetij. To pa pomeni, da se tudi kazenska odgovornost podjetij in njihovih vodilnih delavcev kaže v bistveno drugačni luči kot npr. v zahodnoevropskih kapitalističnih ureditvah. V podjetjih socialističnih držav ima posebno družbeno vlogo le direktor, on je

⁵⁶ Volkov A., »Sovnarhoz kak organ gosudarstvennogo upravljenja i vopros ego struktury« — *Pravovedenie* 1960, II-42-50.

⁵⁷ Laptev V., »O dalšem razširenii hozjajstvennih prav promišlennyh predpriatija« — *Sovetskoe gosudarstvo i pravo* 1961, št. 1, str. 56—66.

⁵⁸ France Černe: »Gospodarska reforma in gospodarska ureditev v Sovjetski zvezi« — *Ekonomika revija* 1970, str. 317—333.

dejanski operativni vodja. Zaradi tega je njegova odgovornost večja; ne samo kazensko-pravna in disciplinska, temveč tudi politična.

Podjetja kot pravne osebe ne nosijo kazenske pravne odgovornosti za kršitve zakona (npr. v obliki gospodarskih prestopkov). Ker so vezana na planske naloge in drugo državno-pravno regulativo, v medsebojnih poslovnih razmerjih praktično ne nastopajo kot samostojne oziroma lastne interesne skupnosti, temveč bolj ali manj le kot uresničevalci državnih planskih nalog.

Kazenska pravna odgovornost⁵⁹ vodilnih ljudi v podjetju in združenju, ki so nosilci gospodarskih sklepov, se torej bistveno razločuje od odgovornosti vodilnih ljudi v gospodarstvu kapitalistične družbe. Ker ni ustreznih možnosti za bogatenje na podlagi izrabljanja družbenega položaja, praviloma tudi ne more nastati kriminalnega belega ovratnika niti večja družbena neenakost. Na drugi strani pa zaradi še vedno precejšnje revščine porabnih dobrin niti ni dejanskih možnosti za bogatenje. Poslovna tveganja vodilnih ljudi v gospodarstvu so dokaj omejena glede na to, da morajo poslovni dogodki potekati bolj ali manj na podlagi načrta in tudi v skladu z njim. Ker pa se v zadnjem času čedalje bolj poudarja tudi potreba po določenih, čeprav omejenih možnostih poslovnega oziroma gospodarskega tveganja v proizvodnji, naj bi bila naloga socialističnega prava, da pri uveljavljanju načel novih gospodarskih ureditev spodbuja družbeni dejanskosti ustrezno in odgovorno poslovno tveganje ob hkratni družbeni odgovornosti oziroma poročstvu za kar največjo varnost.⁶⁰

V Sovjetski družbi in drugih vzhodnoevropskih socialističnih družbah imamo v podjetjih opraviti predvsem s klasičnimi oblikami kriminala, kot so: tatvine, poneverbe zlorabe položaja in druge kršitve predpisov državnoplanskega gospodarskega sistema. Redkeje pride do individualne kazenske odgovornosti direktorjev podjetij, članov vodstev združenj, ministrstev in uprav, saj ti za pravilno vodenje odgovarjajo državi in partiji predvsem politično — le izjemoma tudi disciplinsko in gmotno. S tem pa seveda ni rečeno, da gospodarskega kriminala ni. Nekateri avtorji izrecno poudarjajo, da se mora socialistična družba zlasti pa vodstvo v podjet-

jih, združenjih in državno-gospodarskih organih dosledno bojevati proti kriminalu in drugim kršitvam predpisov.⁶¹ Zato naj bi se tudi natančneje določile naloge in odgovornosti, da bi nadrejena gospodarska vodstva za učinkovit boj zoper kriminaliteto v podjetju predvidela ustrezne metode. Pri tem menijo, da uspeha družbenega boja zoper gospodarski kriminal oziroma proti gospodarsko relevantnim kaznivim dejanjem ne moremo pričakovati samo od naravnosti na prestopniške pojave, čeprav jih kazensko-pravno preganjamo, če se hkrati predvsem z vztrajnim in sistematičnim delom ne odstranijo možnosti za »gospodarske izgube«.⁶²

V nemški demokratični republiki torej vidijo glavno nalogo boja zoper gospodarski kriminal v preprečevalnem odklanjanju gospodarskih izgub, s pomočjo splošnega kvalificiranega vodstva. Pri blagovno-denarnih razmerjih se šteje za krivično in nepravilno, če se ne upošteva načelo ekvivalenec (izenačenja vrednosti). Iz tega izhajata dve moralni prepovedi:

a) bogatenje v breme družbe oziroma drugih državljanov;

b) povzročiti družbi ali drugim državljanom gmotno škodo, ki zmanjšuje vrednost dobrin.

Takšni družbeno-politični in gospodarski ureditvi vodenja so prilagojena tudi tako imenovana gospodarska kazniva dejanja v kazenskih zakonih posameznih socialističnih držav.

C. KAZENSKA PRAVNA ODGOVORNOST PODJETIJ IN NJIHOVIH VODILNIH DELAVCEV V DRUŽBENEM SAMOUPRAVLJANJU

Jugoslavija postavlja svojo lastno družbeno, gospodarsko in politično ureditev. Doslej smo videli, da morajo za učinkovito delovanje vsakega sistema obstajati tudi ustrezne oblike odgovornosti. Poleg splošne družbene odgovornosti za kršenje vedenjskih pravil vsakega člana družbe ter vseh javnih in zasebnih ustanov pa je nedvomno za vsako družbeno ureditev izredno po-

⁵⁹ Barincova T. A., »Sovetskoe ugodnoe pravo in socialističeskaja ekonomika. Vestnik Leningradskovo Universiteta 1966, št. 11, str. 84—90.

⁶⁰ Dietmar Seidel: »Riskantes Handeln in Produktion und Forschung im Lichte strafrechtlicher Wertung« — Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt Universität zu Berlin, št. 4, 1968.

⁶¹ Reinhard Gürtler, »Aufgaben der wirtschaftsleitenden Organe bei der Kriminalitätsbekämpfung und Verbeugung in den Betrieben«, Staat und Recht DDR, str. 1602—1610.

⁶² Erich Buchholz: »Zur Entwicklung der Wirtschaftsstrafrechts in der DDR« — Wirtschaftliche Zeitschrift der Humboldt — Universität zu Berlin 1967, Heft 4.

membna kazenska odgovornost gospodarskih subjektov, predvsem pa njihovih vodilnih delavcev, ki imajo zaradi določenih pooblastil, svojega družbenega položaja ter uživanja družbenega zaupanja neprimerno večje možnosti, da to zaupanje zlorabijo z neposredno ali posredno kršitvijo zakonskih ali moralnih norm.

Kazenska odgovornost je le ena izmed oblik splošne družbene odgovornosti, vendar dejansko najpomembnejša, saj velja le za hujše kršitve zakonskih norm. Zato so tudi ukrepi, ki jih sprejema država, praviloma neprimerno strožji kot pri drugih oblikah odgovornosti.

Postavlja se vprašanje, ali naj bo v samoupravni socialistični družbi kazenska pravna odgovornost gospodarskih organizacij in njihovih delavcev enako, bolj ali manj pomembna kot npr. v socialistični družbi z državnoplansko vodenim gospodarstvom ali v kapitalistični družbi zahodnega tipa. Nedvomno je res, da ima kazenska pravna odgovornost gospodarskih subjektov, zlasti pa kazenska odgovornost vodilnih delavcev tudi v samoupravni socialistični družbi pomembno mesto kot oblika družbene odgovornosti, zlasti v prehodnem obdobju, ko se samoupravljanje šele utrjuje in pogloblja. Šele z njegovim nadaljnjim razvojem bo kazenska pravna odgovornost, hkrati in skladno z odmiranjem države in prava na tem področju, dokaj zmanjšana, saj jo bodo nadomestile nove oblike odgovornosti, in sicer tako imenovane samoupravne odgovornosti; temeljile bodo na višji stopnji zavesti delovnih ljudi, da so splošni družbeni interesi hkrati tudi njihovi lastni interesi.

Tržni sistem gospodarjenja tudi v samoupravni socialistični družbi nenehno poraja nasprotja interesov ter prav spodbuja gospodarske subjekte, da v prizadevanju za čimvečjim gospodarskim učinkom, ki se kaže zlasti v večjem dohodku in v zvezi s tem tudi večjem osebnem dohodku, čim bolj izrabijo tržne in druge poslovne okoliščine. Pri tem neredko uporabljajo tudi oblike in načine, ki so prepovedani ali v očitnem nasprotju s poslovno moralo, ki bi morala obstajati v socialistični družbi.

Zelo pomembno vlogo imajo zlasti vodilni delavci v podjetjih. Nekateri njih nastopajo samovoljno, demagoško in oblastno ne samo do delovne skupnosti in njenih kolektivnih organov v okviru podjetja, temveč tudi do družbene skupnosti in njenih organov. Družbene norme upoštevajo le toliko, kolikor so za njihova hotenja in miselnost koristne, v nasprotnem pa jih zavračajo z neposrednim ali posrednim kršenjem.

Spretno izrabljajo vse pomanjkljivosti v predpisanih in sistemskih rešitvah, zlasti pa nezadostno učinkovitost državnih organov, ki opravljajo družbeno nadzorstvo nad poslovanjem gospodarskih organizacij.

Postavlja se vprašanje, kakšne so družbene možnosti zasebnega bogatenja in ustvarjanja družbene neenakosti v naših gospodarskih razmerah.

Pri obravnavi kriminalne dejavnosti vodilnih poslovnih ljudi oziroma pripadnikov gornje plasti kapitalistične družbe smo posebej poudarili pohlep, željo in dejanske možnosti bogatenja tudi na nedovoljen način kot najpomembnejše kriminogene dejavnike. V primerjavi z možnostmi zasebnega bogatenja v samoupravnem socialističnem tržnem gospodarstvu moramo že uvodoma opozoriti na bistvene razločke.

V kapitalističnih družbah je ustavno in zakonsko zavarovana zasebna lastnina proizvodjalnih sredstev. To pa pomeni, da lastnik teh sredstev lahko izkorišča tiste, ki z njegovimi sredstvi ustvarjajo novo vrednost-dohodek ali z drugimi besedami: možnost zakonitega bogatenja dajejo že ustvarjena proizvodjalna razmerja. Poleg teh zakonitih oblik bogatenja pa pripadniki gornjih plasti uporabljajo še vrsto drugih prepovedanih oziroma asocialnih oblik, npr.: z zlorabo svojega družbenega položaja, družbenega zaupanja itd., kar kriminologi imenujejo hudodelstvo belega ovratnika.

Socialistična blagovna proizvodnja je dejansko popolnoma nova zgodovinska oblika blagovne proizvodnje in se bistveno razločuje od zgodovinskih oblik, ki smo jih poznali v preteklosti.⁶³

V naši samoupravni socialistični družbi so vsa pomembnejša proizvodjalna sredstva družbena in dana v gospodarjenje delovnim skupnostim gospodarskih in drugih organizacij kot temeljnim nosilcem samoupravnih funkcij (izjeme so le v kmetijstvu in obrti). To pa pomeni, da načeloma odpade možnost bogatenja posameznika na podlagi lastnine proizvodjalnih sredstev oziroma v zvezi s tem neposredno izkoriščanje in prilaščanje sadov tujega dela.

Splošni dvig življenjske ravni in možnost za nakup raznih porabnih dobrin, tehničnih predmetov, zlasti pa dobrin trajnejše vrednosti (avtomobilov, stanovanjskih hiš, počitniških hiš, stavbnih parcel itd.) so v naših blagovno tržnih razmerah ustvarili pri posameznikih nedvomno željo in pohlep po pridobivanju teh dobrin, vča-

⁶³ Milan Korač: »Privredni sistem Jugoslavije« — Zbornik radova, Beograd 1970, str. 99.

sih tudi s sredstvi, ki ne temeljijo na dejanskih dohodkih po vloženem delu ali na način, ki ni skladen z družbenimi normami in moralo. Pri tem je zanimiva ugotovitev — ponazoriti jo je mogoče tudi s številčnimi podatki — da si posamezni delavci iz neposredne gospodarske dejavnosti in deloma tudi delavci, zaposleni z administrativnim delom, prilaščajo družbeno lastnino ali na njej povzročajo škodo s klasičnimi oblikami kaznivih dejanj, kot so: tatvine, poneverbe, goljufije, neupravičene uporabe, zlorabe položaja in podobno. Pri tem gre praviloma za mlajše ljudi, ki želijo živeti prek svojih dejanskih možnosti, ali pa se kot nagib kaže potreba, da si čim prej oskrbijo boljši avto, drage tehnične predmete, pohištvo itd.

Po splošni oceni organov odkrivanja in kazenskega pregona je večina teh kaznivih dejanj odkritih, bodisi že v samih podjetjih (s pomočjo notranjega nadzorstva) ali v pristojnih gržavnih organih.

Po statističnih podatkih zveznega javnega tožilstva so le-ti v Jugoslaviji v letih 1960—1970 storili 84—88 % vseh težjih vrst kaznivih dejanj, ki sodijo v tako imenovani gospodarski kriminal, le 12 do 16 % so jih storile osebe na vodilnih položajih v gospodarskih organizacijah (generalni direktorji, direktorji sektorjev, samostojni poslovodje itd.).

Pri vodilnih delavcih je torej kljub veliko večjim možnostim za kriminalno ravnanje manj kaznivih dejanj. Pri tem je vsekakor treba upoštevati, da je zaradi manjše uspešnosti odkrivanja tako s strani organov notranjega nadzorstva kot tudi s strani državnih organov kaznivih dejanj vodilnih delavcev v resnici nedvomno dosti več, kot pa jih v kazenskih postopkih obravnavajo organi pregona in sojenja.

Toda vodilni delavci imajo za zasebno bogatenje poleg ravnanja, ki imajo znamenja kaznivih dejanj, še neštete druge na pol zakonite ali popolnoma zakonite možnosti, ki so vezane na njihovo delovno mesto, njihov položaj v družbi in podjetju. Njihov položaj jim neredko omogoča, da so izvoljeni v razne predstavniške in druge politične organe, s čimer si pridobijo družbeni ugled in veljavo, kar lahko posamezniki tudi zlorablajo, zlasti v lastnem podjetju (če gre za uveljavljanje njihovih osebnih interesov), v razmerju do delovne skupnosti in njenih organov upravljanja. Položaj v podjetju jim daje široke možnosti, da si spletejo vplivne zveze v raznih oblastvenih, političnih in drugih družbenih ustanovah ter zveze in poznanstva v širokih poslov-

nih krogih, v katerih najdejo včasih poleg družbenih tudi ugodne možnosti za uveljavljanje lastnih gmotnih koristi. Tako se v okviru teh zvez in znanstev povezujejo v širše ali ožje skupine, predvsem seveda s tistimi, ki imajo podobne lastne interese za bogatenje; omogočajo si razne usluge in dajejo osebne gmotne ugodnosti v škodo svojih gospodarskih organizacij, kar vse pa opravičujejo s potrebami pridobivanja poslovnih partnerjev oziroma sklepanja ugodnih poslovnih aranžmajev.

V javnosti zbujaajo take bogatitve zgražanje in obsojanje, v zadnjem času pa slišimo zelo resna opozorila na nevarnost družbeno neupravičenega bogatenja in drugih maličenj tudi v najvišjih predstavniških organih, kjer omenjajo zlasti najnevarnejše oblike — korupcije. Naj podamo en sam stavek zveznega poslanca Srdoja Uroševića, ki je dne 10. 2. 1971 v odboru družbeno-političnega zbora za družbeno politična razmerja dejal: »Korupcija je bolezen veljakov in oblastnikov, ki držijo zakon v zaporu«, ali izjavo poslanke istega zbora Vere Acove: »Današnja meščanska morala bolj ceni podjetnega človeka kot poštenega.«⁶⁴

Kot smo že povedali, se v naši javnosti veliko govori o korupciji. Ta razprava se je prenesla tudi v razne predstavniške in druge družbene organe. Pri tem mislijo predvsem na kazniva dejanja dajanja in jemanja podkupnine. Toda po statističnih podatkih pravosodnih organov je bilo za ta dejanja v letu 1969 v Jugoslaviji obtoženih le 270 oseb, kar je komaj 0,18 % vseh obtoženih kaznivih dejanj v tem letu. V prejšnjih letih (1965 do 1969) pa se je število obtoženih za ta dejanja gibalo v poprečju okrog 200 oseb na leto, kar vsekakor ne kaže, da bi šlo za vznemirljivo stanje. Toda težava ni v tem, koliko korupcije ali drugih oblik prilaščanja družbenega premoženja zajemajo številčni podatki, temveč v tem, da dosti kaznivih dejanj sploh ni odkritih, veliko dejanj, katerih namen je zasebno bogatenje, pa nima ustreznih znamenj kaznivega dejanja, čeprav so v kričečem nasprotju z družbeno moralo in etiko.

Omembe vredna je tudi miselnost nekaterih vodilnih delavcev, ki bogatijo na že opisane načine, da namreč tega največkrat ne delajo iz potrebe, temveč iz pohlepa, ker bi si zasebno premoženje radi čim bolj povečali, da bi ga lahko uživali še njihovi potomci. Pri tem pa ponavadi nimajo pravega občutka, da ravnaajo nezakonito

⁶⁴ Razprava objavljena v časopisu »Delo« 11. 2. 1971, str. 2.

ali nemoralno, temveč so največkrat prepričani, da njihova prizadevanja, njihove zasluge in uspehi niso nikoli dovolj dobro nagrajeni.

Zasebno bogatenje nekaterih vodilnih delavcev in ustvarjanje velikih družbenih razlik pa povzroča tudi resne idejno-politične težave. Vodilni poslovni ljudje, ki gospodarske procese v kakem podjetju usmerjajo le skozi prizmo zasebnih gmotnih koristi, se nujno odtujujejo delavskemu razredu, ne samo po svojem gmotnem položaju, temveč tudi po idejnem pojmovanju zahtev in nagibov delovnih ljudi, postajajo sebični in brezobzirni ter se povezujejo v skupine gospodarsko in družbeno enakovrednih.

Zgrešene pa bi seveda bile posplošitve, češ da so vsi vodilni delavci v gospodarstvu skorumpirani in moralno pokvarjeni. Takšna pretiravanja

pogosto zasledimo v javnosti. Nedvomno je velika večina poštenih in dobro mislečih, ki tudi sami obsojajo omenjene oblike družbenih deformacij. Prav tako bi bilo zelo nesmiselno, če bi iz povedanega izpeljali sklep, da bo družbena samoupravna ureditev doživela polom. Gre v bistvu za stranske pojave, ki so posledica iskanja novih poti, predvsem pa težav, s katerimi se nujno mora spoprijeti tudi naš družbeni sistem, ravno tako pa tudi za zelo pomanjkljivo družbeno zavest posameznikov o pravilnem moralnem vrednotenju samoupravnega sistema. Pohlep in želja po družbeno neutemeljenem in nesprejemljivem bogatenju sta nedvomno ostanka preteklosti, razredne družbe in družbenih razlik, ki temeljijo na zasebnem lastništvu proizvodnih sredstev.

UDC: 343.918.1
343.51/.53:338.93

The Penal Responsibility of Enterprises and Their Administrators

Dr. Anton Skobir, Public Prosecutor of the Ljubljana District

The author deals with the problems of the penal responsibility of enterprises and their administrators as one of the forms of responsibility that should ensure a respect for general social interests. He places the problem in the context of specific social relations in Yugoslavia; these are characterized by communal ownership of the means of production and by the system of self-management.

The author also gives a survey of the problem of responsibility in the above sense in different capitalist and socialist countries. He describes the con-

cept of so-called »economic offences« in the penal law of different legal systems, and especially in Yugoslavia. He points out that in Yugoslavia, there exists a special problem, since all important economic decisions are arrived at by a collective authority, either by workers' councils or by other collective boards. Such a procedure results in the fact that there are more persons who should be responsible under penal law for any violations of legal norms.